

УДК 657

СУТНІСТЬ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Н.П. Михайлишин, к.е.н., доцент

Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, Україна

Михайлишин Н.П. Сутність зобов'язань та їх класифікація: економічний та правовий аспекти.

В статті розглянуто економічний і правовий підходи до визначення сутності зобов'язань, обґрунтовано необхідність виділення різноманітних класифікаційних ознак для групування зобов'язань з метою їх оптимізації.

Ключові слова: зобов'язання, довгострокові зобов'язання, поточні зобов'язання, забезпечення наступних витрат і платежів, доходи майбутніх періодів, класифікація зобов'язань

Михайлишин Н.П. Сущность обязательств и их классификация: экономический и правовой аспекты.

В статье рассмотрены экономический и правовой подходы к определению сущности обязательств, обоснована необходимость выделения разнообразных классификационных признаков для группирования обязательств с целью их оптимизации.

Ключевые слова: обязательство, долгосрочные обязательства, текущие обязательства, обеспечения следующих расходов и платежей, доходы будущих периодов, классификация обязательств

Mykhailyshyn N.P. Essence of liability and their classification: economic and legal aspects.

The paper considered the economic and legal approaches of determining the liability nature, the necessity of extraction of various classification features is reasonable for grouping of obligations with the purpose of their optimization.

Keywords: liabilities, long-term liabilities, current liabilities of future expenses, deferred income, liabilities classification

Сучасні умови господарювання породжують об'єктивну необхідність використання суб'єктами підприємницької діяльності окрім власного капіталу ще й позикового. Залучений із зовнішніх джерел капітал призводить до утворення зобов'язань. Наявність зобов'язань вважається нормальним станом будь-якого діючого підприємства, оскільки вони є основою взаємозв'язків між суб'єктами господарювання.

Як об'єкт обліку, зобов'язання – один з основних чинників, що впливає на ліквідність, кредитоспроможність і стійкість підприємства. Раціональна організація обліку зобов'язань сприяє зміцненню договірної і розрахункової дисципліни, прискоренню оборотності оборотних коштів а, отже, поліпшенню фінансового стану підприємства, а правильно розроблена стратегія управління зобов'язаннями сприяє формуванню репутації надійної і відповідальної фірми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню сутності зобов'язань та їх обліку присвячені праці Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, І.В. Орлова, В.Ф. Палія, Я.В. Соколова та інших вчених. Подальші дослідження доцільно проводити із врахуванням впливу юридичної природи зобов'язання на його економічне розуміння.

Без врахування юридичної сторони зобов'язання не можна дати однозначного трактування даного терміна в бухгалтерському обліку. Тому виникає необхідність в інтеграції економічного і юридичного поглядів на даний об'єкт.

Метою статті є обґрунтування економічного та правового змісту зобов'язань, дослідження різних класифікаційних груп зобов'язань з метою удосконалення їх обліку.

Виклад основного матеріалу

Поняття зобов'язання пройшло в історії тривалу та складну еволюцію. Його витоки лежать в деліктах. Пізніше, як самостійне джерело зобов'язань з'явився договір. На сьогоднішній день в економічній літературі немає однозначності, щодо визначення поняття «зобов'язання». Його розглядають як борг, як суму витрат, як залучений капітал, як заборгованість.

Основними нормативними документами, які регулюють зобов'язання в Україні, є Господарський та Цивільний кодекси України. Методологічні засади формування в обліку інформації про

зобов'язання та її розкриття у фінансовій звітності визначені П(С)БО 2 «Баланс», П(С)БО 11 «Зобов'язання», П(С)БО 13 «Фінансові інструменти», П(С)БО 26 «Виплати працівникам». Разом з

тим, у П(С)БО 11 не наведено визначення поняття «зобов'язання». У табл. 1 розглянуто трактування зобов'язань у нормативних документах.

Таблиця 1. Тракткування зобов'язань у нормативних актах

Нормативний акт / автор	Визначення
Господарський кодекс України Стаття 173	Господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управлена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [1].
Цивільний кодекс України Стаття 509	Зобов'язання є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості [2].
П(С)БО 2 «Баланс» п. 4	Зобов'язання – це заборгованість підприємств, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють в собі економічні вигоди [3].
МСБО 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи»	Зобов'язання – це теперішня заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої, за очікуванням, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди [4].

У вітчизняній практиці домінує трактування поняття «зобов'язання» з юридичної точки зору. Як юридична категорія господарське зобов'язання – це господарські відносини, що регулюються правом. В силу існування цих відносин одна сторона уповноважена вимагати від іншої здійснення господарських операцій: передачі майна, виконання робіт, надання послуг, а інша сторона зобов'язана виконувати вимоги щодо предмету зобов'язання і має при цьому право вимагати відповідну винагороду – сплату коштів, зустрічні послуги [5]. Таким чином, сутність зобов'язання складають права та обов'язки сторін. Наприклад, у договорі купівлі-продажу покупець має право вимагати від продавця передати йому придбаний товар. Цьому праву покупця відповідає обов'язок продавця передати покупцеві проданий йому товар.

З економічної точки зору зобов'язання розглядається як кредиторська заборгованість, що значно звужує це поняття. Проте, саме в такій інтерпретації воно використовується бухгалтерами-практиками. В обліку зобов'язання – це джерело формування фінансових ресурсів для фінансування операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства. У майбутньому заборгованість за зобов'язаннями має бути погашена шляхом передачі певних активів або послуг. Таким чином, зобов'язання – це вимоги кредиторів стосовно активів підприємства. Наявність зобов'язань (боргів) зменшує економічні вимоги підприємства і його капітал. У цивільному та господарському праві зобов'язання виникає з договору, незалежно від

того, чи відбулися вже певні дії щодо його виконання. В обліку в момент підписання договору зобов'язання не відображається. Тобто, в обліку відображаються тільки ті зобов'язання, які виникають з виконання договорів, але зовсім не з самих договорів. Наприклад, фірма уклала договір на постачання товарів. У бухгалтерському обліку вимога на ці товари і зобов'язання сплатити їх не отримує жодного відображення. Бухгалтер може і не здогадуватися про існування таких зобов'язань. І лише після початку виконання договору: після першої поставки або платежу (передоплати) бухгалтер починає відображати факти господарського життя [6].

Отже, не всі зобов'язання, які виникають у цивільному та господарському праві відображаються в обліку. Виділення із усього комплексу зобов'язань підприємства їх обмеженої частини, яка відображається у бухгалтерській звітності, передбачає кваліфікацію ряду зобов'язань суб'єктів господарювання для цілей бухгалтерського обліку як умовних [7].

Трактування зобов'язань в М(С)БО 37 та П(С)БО 2 ідентичне. Проте, згідно з міжнародними стандартами зобов'язання можуть виникати не тільки з договорів або законів, але й у результаті добровільного прийняття на себе зобов'язань з метою підтримання добрих ділових стосунків з партнерами або намагання вчинити за справедливістю. Ґрунтовно сутність зобов'язань розкриває Б. Райан у своїх теоремах про зобов'язання (табл. 2) [8].

Таблиця 2. Теорема про зобов'язання

Теорема	Сутність
1. Передача економічної цінності відбувається в той момент, коли організація бере на себе зв'язане договором зобов'язання.	Тут потрібно врахувати такі три важливі характеристики зобов'язань: - повійну природу – повинно бути принаймні дві сторони; - договірну основу – зобов'язання має юридичну силу лише при вільно укладеному договорі; - після прийняття зобов'язань вони слугують обмеженням для іншої діяльності або інших можливостей, яким суперечать.
2. Зобов'язання можуть бути простими чи складними.	Просте зобов'язання може бути виконане одним платежем або передачею товарів чи послуг. Складене зобов'язання включає первинне зобов'язання (продаж товарів за погодженою ціною) і набір обумовлених зобов'язань, що з'являються після виконання первинного зобов'язання (якщо товари були реалізовані з гарантією).
3. Зобов'язання вважається виконаним, якщо у сторін договору немає жодних вимог (претензій). Будь-яке підприємство постійно має набір ще не виконаних чи не припинених зобов'язань.	Зобов'язання вважається виконаним, якщо воно оплачене.
4. Зобов'язання володіють виконавчою вартістю.	Виконавча вартість – це мінімальні витрати однієї сторони, що будуть прийняті іншою стороною для повного звільнення обох сторін від даного зобов'язання.
5. Зобов'язання можна поділити на зобов'язання за витратами (ресурсами) і зобов'язання за доходами.	Зобов'язання за ресурсами, як правило, передбачає витрачання готівки для виконання цього зобов'язання, а зобов'язання за доходами виконуються після надходження готівки від іншої сторони.
6. Зобов'язання, яке не виконується з вини однієї із сторін, передає право вибору іншій стороні.	Наприклад, якщо розміщено замовлення на певні товари, а ці товари мають дефекти, то можна вибрати один з двох варіантів: припинити дію зобов'язання і виставити рекламцію на всю оплачену суму або прийняти некондиційні товари.
7. Зобов'язання або обмежені в часі, або безстрокові.	Як правило, більшість зобов'язань підприємства детерміновані в часі. Безстроковими є, наприклад, зобов'язання компанії перед акціонерами, оскільки акціонер має право на залишкові засоби компанії в будь-який момент у майбутньому.
8. Організацію можна подати як сукупність зобов'язань.	Одна група зобов'язань обумовлена кредиторами, друга - визначається типом бізнесу, третя - пов'язана з виробничим процесом, четверта – з обсягом випуску продукції.
9. Зобов'язання можна співставляти або за рішеннями, або за часом.	Співставлення зобов'язань за рішеннями дає можливість розрахувати чисту вигоду, оскільки після вирахування зобов'язань за витратами із доходних зобов'язань, отримують прибуток, що сформувався в результаті відповідного рішення. Співставлення зобов'язань за часом відбувається у тих випадках, коли вартість зобов'язань, взятих з метою одержання доходних зобов'язань, розподіляється за певними періодами (в традиційному обліку – 1 фінансовий рік). Чиста сумарна вартість зобов'язань, що співставляються за часом, дає величину прибутку чи збитку за даний період.
10. Зобов'язання оцінюється з точки зору зміни готівки підприємства в результаті прийняття цього зобов'язання.	Зобов'язання виникає в результаті реалізації альтернативних можливостей. Кожна можливість оцінюється, виходячи з можливого прибутку чи збитку, що можуть бути отримані внаслідок її використання. Це прирівнюється до зміни готівки на підприємстві, отриманої в результаті реалізації даної можливості.

Організація та ведення обліку зобов'язань і правильне відображення їх у фінансовій звітності залежить від того, наскільки правильно здійснено класифікацію зобов'язань та вибрано класифікаційні ознаки.

За відношенням до балансу виділяються чотири групи зобов'язань: довгострокові зобов'язання, поточні зобов'язання, забезпечення наступних витрат і платежів, доходи майбутніх періодів.

Порядок класифікації зобов'язань відповідно до П(С)БО 11 «Зобов'язання» [9] зображено на рис. 1. До довгострокових зобов'язань належать: довгострокові кредити банків; інші довгострокові

фінансові зобов'язання; відстрочені податкові зобов'язання; інші довгострокові зобов'язання. Вони виступають основним джерелом формування капітальних інвестицій. Визначення довгострокових зобов'язань в П(С)БО 2 «Баланс» за своєю суттю надто загальне. На практиці до довгострокових відносять зобов'язання, термін погашення яких перевищує дванадцять місяців з дати балансу. До поточних зобов'язань належать: короткострокові кредити банків; поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями; короткострокові векселі видані; кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги; поточна заборгова-

ність за розрахунками (з отриманих авансів, з бюджетом, з позабюджетних платежів, зі страху-

вання, з оплати праці, з учасниками, з внутрішніх розрахунків); інші поточні зобов'язання.

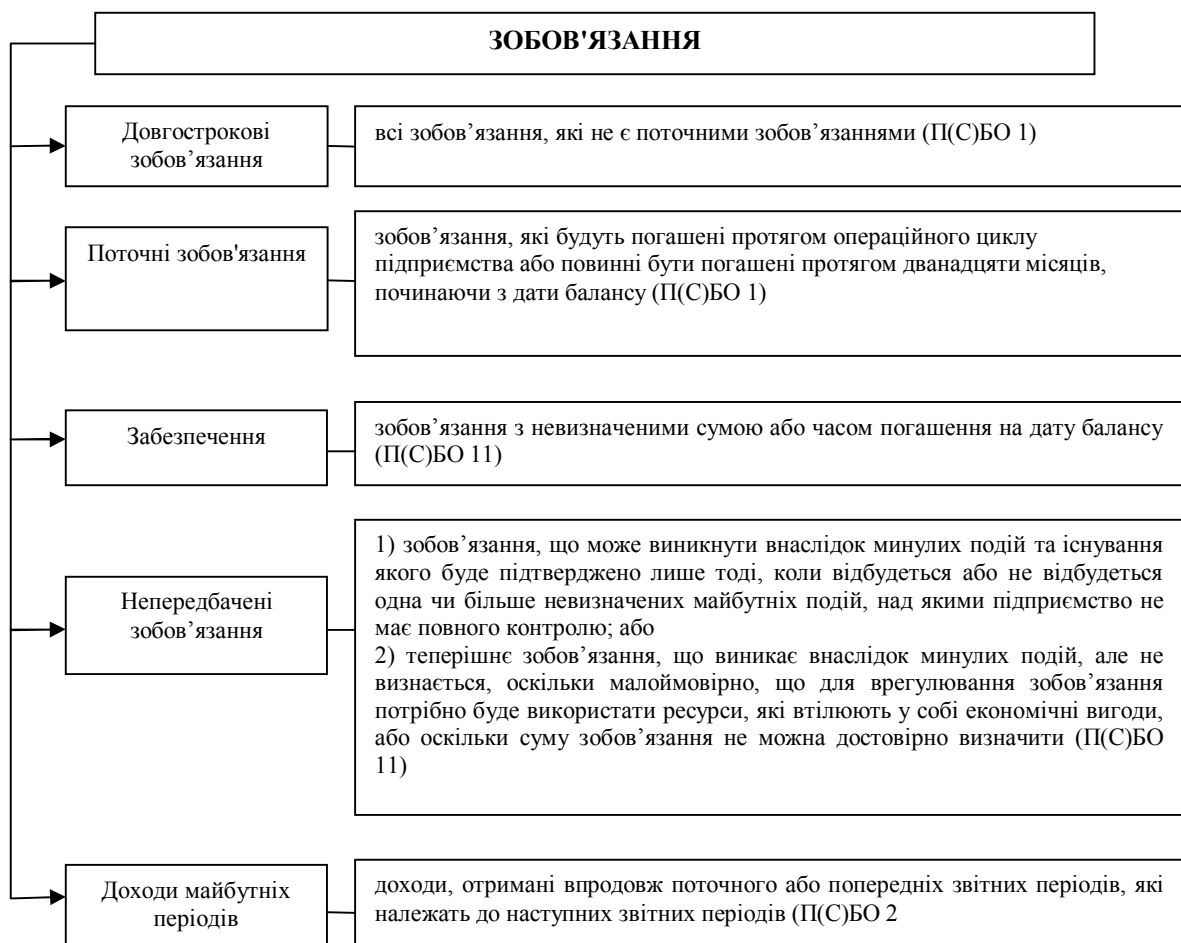

Рис. 1. Класифікація зобов'язань відповідно до П(С)БО 11 «Зобов'язання»

Забезпечення створюють на відшкодування майбутніх операційних витрат на: виплату відпусток працівникам; додаткове пенсійне забезпечення; виконання гарантійних зобов'язань; реструктуризацію, виконання зобов'язань при припиненні діяльності; виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів тощо. Отже, суми створених забезпечень визнаються витратами (за винятком суми забезпечення, що включається до первісної вартості основних засобів відповідно до П(С)БО 7 «Основні засоби»). Заборонено створювати забезпечення для покриття майбутніх збитків від діяльності підприємства.

У деяких країнах забезпечення взагалі не відносять до зобов'язань, оскільки для їх визначення потрібно застосовувати попередню оцінку, що суперечить порядку визнання зобов'язань за фактично здійсненою операцією.

Особливу групу зобов'язань становлять ті категорії, які обліковують за балансом, але є дуже важливими позиціями з точки зору оцінки впливу потенційних наслідків певних подій на перспек-

тиви розвитку підприємства. До них відносяться, в першу чергу, непередбачені зобов'язання.

До доходів майбутніх періодів належать доходи у вигляді отриманих авансових платежів за здані в оренду основні засоби та інші необоротні активи (авансові орендні платежі), передплата на газети, журнали, періодичні та довідкові видання, виручка за вантажні перевезення, абонентна плата за користування засобами зв'язку тощо.

Крім того, структуру зобов'язань підприємства доповнює П(С)БО 13 «Фінансові інструменти», в якому зазначено, що фінансове зобов'язання – це контрактне зобов'язання:

- передати грошові кошти або інший фінансовий актив іншому підприємству;
- обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно невігідних умовах [10].

До фінансових зобов'язань відносяться кредиторська заборгованість за торговельними операціями, векселі видані, позики отримані, облігації випущені, зобов'язання з фінансової оренди.

Фінансові зобов'язання є потенційними можливостями формування забезпечень для підприємства. Чітких роз'яснень щодо обліку фінансових зобов'язань П(С)БО 13 не пропонує.

На практиці використовують й інші класифікації зобов'язань.

Відповідно до підстав, з яких виникають господарські зобов'язання, їх поділяють на *договірні* і *бездоговірні*. Договірні зобов'язання – це такі зобов'язання, які виникають із договорів, а бездоговірні – такі, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, безпідставного придбання або збереження майна. Такий поділ потрібний для законодавчої регламентації зобов'язань.

За можливістю оцінки зобов'язання поділяються на *реальні* та *потенційні (умовні)*. Реальні зобов'язання виникають на основі договору, контракту, одержаного рахунка. Сума заборгованості за цими зобов'язаннями відома, зазначена у відповідних документах або розраховується за встановленими ставками, нормами, тарифами. Реальними є довгострокові і поточні зобов'язання. Щодо потенційних зобов'язань сума і час майбутніх платежів не визначені (оплата відпусток, здійснення гарантійного ремонту). До них відносяться забезпечення і непередбачені зобов'язання.

За складністю зобов'язання поділяються на *прості* і *складні*. Прості зобов'язання погашаються одним платежем, а складні включають первинне зобов'язання та набір вторинних зобов'язань.

Залежно від визначеності предмета виконання розрізняють *однооб'єктні* і *альтернативні* зобов'язання. Як правило, в однооб'єктних зобов'язаннях предметом є цілком визначені дії, а коли боржнику надається право вибору однієї із кількох дій, передбачених договором чи законом, то такі зобов'язання називають альтернативними.

За валютою: зобов'язання, виражені в гривнях і в іноземній валюті. У фінансовій звітності зобов'язання відображаються тільки в національній валюті.

За співвідношенням прав і обов'язків суб'єктів: *односторонні* і *взаємні*. В односторонніх зобов'язаннях одна сторона має тільки права, а друга – тільки обов'язки. У взаємних зобов'язаннях кожен учасник має як права, так і обов'язки.

За визначеністю в часі: *обмежені в часі* і *безстрокові*. В обмежених у часі зобов'язань строк виконання визначений, а в безстрокових – не визначений.

За фактом погашення: *термінові*, *прострочені* та *погашені*.

За змістом: заборгованість, яка виникла у зв'язку з поставкою товарів, орендою, видачею авансів, зберіганням і страхуванням вантажів, наданням посередницьких послуг і т.д.

За способом забезпечення виконання зобов'язань. Виконання зобов'язань може забезпечуватись згідно із законом або договором – неустойкою, заставою і порукою. Крім того, зобов'язання між громадянами або з їх участю можуть забезпечуватись завдатком, а зобов'язання між організаціями – гарантією.

Порівняно новим видом забезпечення виконання зобов'язання є утримування. Сутність утримування полягає в тому, що кредитор, який правомірно володіє річчю, що належить передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним в строк зобов'язання з оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат і інших збитків має право утримувати її у себе до виконання боржником зобов'язання [1, ст. 594].

У Господарському кодексі України виокремлено такі види зобов'язань: *організаційно-господарські* зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктами господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень; *соціально-комунальні* зобов'язання суб'єктів господарювання по створенню суб'єктами господарювання спеціальних робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю та організацією їх професійної підготовки; *публічні* зобов'язання суб'єктів господарювання, які відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язані здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до них звертається на законних підставах.

Висновки

В результаті проведеного дослідження встановлено, що зобов'язання одночасно є об'єктом як бухгалтерського обліку, так і права. Кожна з наук вивчає зобов'язання із своєї сторони: право встановлює підстави виникнення зобов'язань і порядок здійснення угод, а бухгалтерський облік – документально відображає наслідки виконання умов конкретного договору, тобто веде облік угоди, як сукупності окремих операцій. Детальна класифікація зобов'язань дає можливість глибше зрозуміти їхню сутність, а також допомагає бухгалтерам і керівникам отримувати різнобічну інформацію про зобов'язання з метою їх оптимізації.

Список літератури:

1. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/436-15 -
2. Цивільний кодекс України від від 16.01.2003 № 435-IV із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/435-15 -

3. П(С)БО 2 «Баланс». Затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87 із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/z0396-99
4. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000 [Текст]: пер. з англ. / за ред. С.Ф. Голова. – К.: Федерація професійних бухгалтерів та аудиторів України, 2000. – 1272 с.
5. Бухгалтерський фінансовий облік [Текст]: підруч. для студ. спеціальності «Облік і аудит» вищ. навч. закл.; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – 7-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2006. – 832 с.
6. Соколов Я.В. Обязательство: что это? [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.buh.ru/document-790
7. Пятов М.Л. Управление обязательствами организации [Текст]: монография / М.Л. Пятов, Я.В. Соколов. - М.: «Финансы и статистика», 2004. - 224 с.
8. Райан Б. Стратегический учет для руководителя [Текст] / Б. Райан; пер. с англ. под. ред. В.А. Микрюкова. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 616 с.
9. П(С)БО 11 «Зобов'язання». Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00
10. П(С)БО 13 «Фінансові інструменти». Затверджено Наказом Міністерства фінансів України 30.11.2001 № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01

Надано до редакції 29.05.2012

Михайлишин Надія Петрівна / *Nadiia P. Mykhailyshyn*
mihailishin.nadija@yandex.ua

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Сутність зобов'язань та їх класифікація: економічний та правовий аспекти [Електронний ресурс] / Н.П. Михайлишин // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 2 (3). – С. 130-135. – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/n3.html>